

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 1, February 2023

www.historystudies.net

HARAPPA – İNDUS MEDENİYETİNDE MÜHÜRLER

Seals in Harappa – Indus Civilization

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

neshali@gmail.com

Kadriye Leyla GÖKŞEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

lylcyn5@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.01.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 01.02.2023
DOI Number : 10.9737/hist.2023.1125

Atıf – Citation:

Ercüment Yıldırım, Kadriye Leyla Gökşen, “Harappa – İndus Medeniyetinde Mühürler”, *History Studies*, 15/1, Şubat 2023, s.257-269.

HARAPPA – İNDUS MEDENİYETİNDE MÜHÜRLER

SEALS IN HARAPPA-İNDUS CIVILIZATION

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Kadriye Leyla GÖKŞEN

Öz

MÖ 3000-1500 yılları arasında İndus ve Saraswati Nehirleri Vadisinde kendine özgü yaşam biçimine sahip olan toplumlar, Harappa – İndus olarak isimlendirilen medeniyeti meydana geliştirmiştir. Bu medeniyetin insanları, hayatlarının devamlılığını sağlamak amacıyla özgün teknolojiler geliştirmişlerdir. MÖ 3. ve 4. binyıl gibi erken dönemlerde sulama kanalları, hamamlar, gelişmiş drenaj sistemleri ve büyük tahıl ambarları inşa etmişlerdir. Harappa – İndus medeniyetinin oluştuğu coğrafya doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin olup bölgede yaşayan insanlar coğrafyanın artılarını değerlendirmiştir. Bunun sonucunda verimli bir tarımsal üretim düzeni ve sistemli bir şekilde işleyen ticari yapı oluşmuştur. Harappa-İndus medeniyetinin mensupları maden işleme becerilerini artırırken geniş ölçekli hayvancılık faaliyeti de yürütmüşlerdir. Taş ve maden işçiliğinde gelişmişliklerinin en büyük kanıtı günümüze ulaşmış olan arkeolojik materyaller olmuştur. Ürettikleri ince işçilikli zanaat eserlerini kendileri kullandıkları gibi tüccar sınıfı vasıtasıyla komşu coğrafyalara da ulaştırmışlardır. Bu esnada ticari ilişkilerin düzenlenmesi ve güvenlik ihtiyacından dolayı çeşitli formda mühürler kullanılmıştır. Bu mühürler, temelde mülkiyet hakkının kime ait olduğunu gösterdiği gibi dönemin kültürel yapısı ile ilgili bilgilerde vermektedir. Harappa – İndus medeniyetinin yazısı halen çözümlenemediği için günümüze ulaşan metinlerden bilgi edinilememektedir. Bundan dolayı medeniyetin gelişiminin nasıl sağlandığı konusunda en anlaşılabilir verileri içeren mühürlerin önemi artmış ve araştırılması önem kazanmıştır. Bu çalışmada, Harappa – İndus medeniyetindeki mühürlerin yapımında kullanılan materyallerden yola çıkarak tipleri, stilleri ve biçimleri saptanıp kullanım amaçları ile önemi açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Harappa, İndus, Lothal, Mühür

Abstract

Between 3000 and 1500 BC, their societies, which had a unique way of life in the valley of the Indus and Saraswati Rivers, developed a culture called the Harappa – Indus Civilization. The people of this civilization developed unique technologies to ensure the continuity of their lives and built irrigation canals, baths, advanced drainage systems and large granaries in the 3rd and 4th millennium BC. The geography where the Harappa-Indus civilization was formed is very rich in natural resources and the people living in the region evaluated the advantages of the geography. As a result, an efficient agricultural production system and a systematically functioning commercial structure were formed. While the members of the Harappan-Indus civilization increased their mineral processing skills, they also carried out large-scale livestock activities. The greatest evidence of their development in stone and mining has been the archaeological materials that have survived to the present day. They used the finely crafted artifacts they produced, as well as transported them to neighboring geographies through the merchant class. In the meantime, various forms of seals were used due to the regulation of commercial relations and the need for security. These seals basically show who owns the property right and also give information about the cultural structure of the period. The writing of the Harappa – Indus civilization is still unresolved, so information cannot be obtained from the texts that have reached our days. Therefore, the importance of seals, which contain the most understandable data on how the development of civilization was achieved, has increased and it has gained importance to research. In this study, the types, styles and forms will be determined based on the materials used in the construction of the seals in the Harappa-Indus civilization and the purpose of use and their importance will be explained.

Keywords: Harappa, Indus, Lothal, Seal

Giriş

MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Güney Asya coğrafyasında; Afganistan'dan Batı Hindistan'a kadar uzanan yaklaşık bir milyon kilometrekareden fazla alanı kaplayan Harappa-İndus Medeniyeti 1924 yılında keşfedilmiştir. 1849 yılından sonra İngiliz kontrolü altına giren Pencap şehrinde bir takım imar faaliyetleri başlatılmıştır. İngiliz demiryolu mühendisleri Lahor şehriden Multan şehrine ulaşmak amacıyla inşa faaliyetlerine başlamışlar ve bu süreçte ele geçirdikleri pişmiş topraktan yapılmış tuğlaları, demiryolu inşaatının temelini yapmak için kullanmışlardır. Ancak 1850'lerin başında Harappa-İndus medeniyetinin kalıntıları olan bu tuğlaların devamı sonraki dönemlerde çıkarılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde, Budist kültüre ait kalıntıları araştırmakta olan İngiliz yönetiminin Arkeolojik Araştırmalar Direktörü olan Alexander Cunningham, bu kalıntıların eski bir Budist şehrine ait olabileceğini düşünmüştür. Cunningham, yaptığı kazı çalışmaları sonucunda çanak-çömlek, birkaç taş alet, deniz kabukları ve farklı motiflere sahip fazlasıyla yıpranmış birkaç taş mühür gibi kalıntılar elde etmiştir. Bu mühürlerin arka tarafında küçük delik olan bir topuz ön tarafında ise boğaya benzeyen tek boynuzlu bir hayvan ve hayvanın üst tarafında, antik döneme ait bilinen herhangi bir yazı ile bağdaştırılamayan şekiller görülmüştür. Cunningham, elde ettiği mührün Budist şehrin kalıntılarına değil de yeni bir medeniyete ait olduğunu anlamış ve bilinmeyen bu mühür motiflerini yayınlamıştır. Bu yayınları takip eden birçok bilim insanı bu kalıntılar üzerinde yeni araştırmalar yapmış sonuçta Harappa-İndus Medeniyeti ortaya çıkartılmıştır.¹

Harappa-İndus Medeniyeti dünya bilim camiasına tanıtıldıktan sonra Harappa, Mohenjo-daro ve Dholavira gibi büyük kentsel alanların yanı sıra Lothal ve Chanhu-daro gibi daha küçük üretim şehirlerinde kazılar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda elde edilen kalıntılara ek olarak, Mohenjo-daro şehrindeki kazılar sonucunda kapsamlı drenaj sistemleri, pişmiş topraktan yapılmış tuğlalardan inşa edilmiş yapılar ile karşılaşmıştır. Önceden planlanarak kurulan bu şehirlerin geniş bir alana yayıldığı anlaşılan büyük bir medeniyetin parçası olduğu kesinleşmiştir.² İndus Nehri Vadisi'nde son yüz yıl içerisinde çok yoğun araştırmalar yapılmasına rağmen, Harappa-İndus Medeniyetinin yazısının okunamaması bu medeniyetin oluşturduğu sosyal, siyasi ve ticari yapıyı anlamayı zorlaştırmıştır. Bu sebepten dolayı araştırmacılar için zanaat üretiminin temel göstergesi olan ve somut bir kanıt olan mühürlerin önemi daha da artmıştır.³

1. Harappa-İndus Medeniyetinde Mühürlerin Varlığı

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri mühürler, metanın bireye veyahut topluluğa aidiyetliğini doğrulamak, belgelerin veya malların damgalanarak sahiplenilmesi, üretim için gerekli kaynaklara erişim ve ticari ürünleri güvenliği ve dağıtımını için kullanılmıştır. Mülkiyetin getirdiği aidiyetin mühürlerle yasal olarak belgelenmesi toplumun belirli bir kesimin ekonomik

¹ Jonathan Mark Kenoyer, *Ancient Cities of The Indus Valley Civilization*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 21-22.

² Gregory Louis Possehl, "Sociocultural complexity without the state", *Archaic States*, Eds. Joyce Marcus – Gari Feinmann, School of American Research Press, USA 1998, s. 261-291; Ramaprasad Chanda, "The Indus Valley in the Vedic Period", Eds: Nayanjot Lahiri, *The Decline and Fall of the Indus Civilization*, Orient Longman, Hyderabad 2000, s. 37.

³ Kuldeep Kumar Bhan - Massimo Vidale - Jonathan Mark Kenoyer, "Some important aspects of the Harappan technological tradition" *Prohistory: Archaeology of the Harappan Civilization*, Eds. Shadakshari Settar – Ravi Korisetar, Council of Historical Reserach and Manohar Publishers & Distributors, India 2002, s. 223-271; Jonathan Mark Kenoyer – Riachard Meadow, "Excavations at Harappa 1994-1995: New perspectives on the Indus script, craft activities, and city organization", *South Asian Archaeology*, Eds. Raymond Allchin – Bridget Allchin, Oxford & IBH, New Delhi 1997, s. 139-73.

ve politik gücünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan toplumsal tabakalaşmanın önemli bir göstergesi yine mühürlerin varlığıdır.⁴

İnsanlığın gelişmişliğinde önemli paya sahip olan mühürler, Harappa-İndus Medeniyetinde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle delikli bir topuz veya çıkıntıya sahip kare formda olanlar toplumun geniş kesimi için ulaşılabilir olmuştur. Harappa-İndus Medeniyetinde bu mühür türü ilk olarak MÖ 2600 civarında ortaya çıkarılmıştır. MÖ 2200 - 2000 yılları arasında ise yeni dikdörtgen mühür biçimi ortaya çıkmaya başladığı bilinse de hangi dönemde daha fazla kullanıldığı tam olarak kesinleştirilememiştir. Genellikle kare mühürlerin alt kısmında bir hayvan motifi ve motifin üzerinde bir yazı satırı mevcuttur. Bir ritüelin parçası olan sunak veya yiyecek malzemelerin konulduğu yer genellikle belirli hayvan türlerinin önünde tasvir edilmiştir, bazen de bu tarz nesnelere olmadan tasvir edilmiştir. Hayvan motifli bu tür kare mühürlerin muhtemelen çeşitli ekonomik, dini veya sembolik amaçlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Arkeolojik kazılarda mal yığınları üzerindeki ip veya bağlama malzemelerinin sabitlendiği yerlerde bu tür mühür izlerine rastlanmıştır. Dikdörtgen formdaki mühürlerde topuz yerine mührün dışbükey arka kısmında delinmiş bir bölüm bulunmaktadır. Bu dikdörtgen mühürler hayvan motifli değildir ve tek sıra şeklinde kazıma yöntemi ile oyulmuştur. Mühür, arkadaki küçük topuzu kavrayarak iki parmakla tutulabilir şekildedir. Yumuşak kil üzerine basıldığında, bir şahsın veya grubun, önceden bildiği varsayılan bir görüntü izi bırakmaktadır. Harappa şehrinde yapılan son kazılar, uzun dikdörtgen mühürlerin Harappa-İndus şehirlerinin sonraki evrelerinde, muhtemelen kare mühürlerle birlikte uzun süre kullanıldığını göstermektedir.⁵

Genellikle düğme mühür olarak adlandırılan bir başka mühür türü ise çeşitli geometrik motiflerle bezeli olup üzerinde bir yazı mevcut değildir. Bu düğme mühürlerin arka kısmında küçük delikler olup tıpkı bir düğme şeklindedir. Gönderilmek istenen malların üzerindeki ip veya bağlama malzemelerinin sabitlendiği yerlerde mühür izlerine rastlanmıştır. Çeşitli hammaddelerin tutulduğu ambarlarda çanak çömlek kaplarının yanı sıra çok sayıda kil mühürler de bulunmuştur. Sayı olarak Harappa-İndus Medeniyetine ait olan mühürler ile Mezopotamya'dan gelenler karşılaştırıldığında, İndus Vadisi'nin şehirlerinde daha az mühür ele geçirilmiştir. Bu oranın düşük olması bilim insanları tarafından mühürlerin sadece ticaret için kullanılmadığı bazı mühürlerin sembolik olmaları ile açıklanmıştır. Bununla beraber, Harappa-İndus Medeniyetine ait kil mühürlerin çoğunluğu yıkılmış yapılarda bulunmuştur. Özellikle Lothal bölgesindeki yanmış bir depodan çok sayıda iyi korunmuş mühür bulunmuştur.⁶ Harappa-İndus Medeniyetinin karakteristik kare mühürleri genellikle sabun taşı veya steatit olarak adlandırılan çeşitli kalite ve türlerde taşlardan yapılmıştır. Taş işleme esnasında yüksek sıcaklıkta pişirilerek alkali bir kalsiyum karbonat çözeltisinin uygulanmasıyla tamamen beyazlatılır ve

⁴ Kenoyer, *age*, 73; Richard Meadow, "Faunal Remains and Urbanism at Harappa", Eds: Richard Meadow, *Harappa Excavations 1986-1990 A Multidisciplinary Approach to Third Millennium Urbanism*, Prehistory Press, Wisconsin 1986, s. 97.

⁵ Rita Wright, *The Ancient Indus: Urbanism, Economy, and Society (Case Studies in Early Societies, Series Number 10)*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 8; Asko Parpola, "Is the Indus Script Indeed Not A Writing System", Felicitation volume in honour of Iravatham Mahadevan, Varalaaru.com, India 2008, s. 125.

⁶ Sir Mortimer Wheeler, *The Indus Civilization Supplementary Volume to the Cambridge history of India*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 115-117; Denny Frenez – Maurizio Tosi, "The Lothal Sealings: Records from an Indus Civilization Town at the Eastern End of the Maritime Trade Circuits across the Arabian Sea" Eds: M. Perna, *Studi in Onore di Enrica Fiandra: Contributi di Archeologia Egea e Vicinorientale*, Diffusion de Boccard, Napoli 2005 s. 72.

sertleştirilir. Yüzeyin mikroskobik incelemesi neticesinde üzerinde herhangi bir sırlamanın olmadığı görülmüştür. Hava koşullarından dolayı pul pul dökülen yüzeyin genellikle cilalı olduğu anlaşılmıştır. Bazı mühürlerde sertleştirilmiş yüzey, ıslak kil veya diğer kullanım biçimleriyle tekrar tekrar damgalandığından dolayı aşınmaya uğramıştır.⁷ Lothal bölgesinden ele geçirilen bu mühürlerin sadece ekonomik amaçlar için kullanıldığı düşünülmektedir. Bazı büyük mühürler üzerinde tanrıları tasvir eden veya karmaşık anlatı sahnelerinin varlığı da bu şekilde yorumlanmıştır. Bu mühürlerin basıldığı kil parçaları henüz bulunamamıştır ancak tanrıların veya anlatıların kalıplanmış tasvirlerine sahip bazı pişmiş toprak yazıtlar keşfedilmiştir.⁸

Harappa-İndus Medeniyetine ait birçok yıpranmış mühür, evlere ve büyük şehirlerin sokaklarına gömülmüş olarak bulunmuştur. Metalden yapılmış mühürlere ise oldukça nadir rastlanmıştır. Mohenjo-daro'da tek renkli motifler ve medeniyetin yazısı ile ince ince yapılmış gümüş mühürlerden sadece birkaç örnek günümüze ulaşmıştır. Ayrıca Lothal ve Ras bölgesinde tek boynuzlu hayvan tasviri içeren nadir iki bakır mühür bulunmuştur.⁹ Kare şeklindeki mühürler, genellikle üstünde bir çizgi ve orta kısımda tasvir edilmiş bir hayvana sahiptir. Mühürlerde tasvir edilen hayvanlar genellikle erkeklerden oluşmakta olup evcil ve vahşi hayvanlar mevcuttur. Küçük bir yem çukuru ya da sunak genellikle hayvanın başının altına yerleştirilmiş şekildedir.¹⁰

Bazı mühürler, mitolojik veya dini olayları temsil eden daha karmaşık ikonografik tasvirler içermektedir. Mührün arka tarafında, delikli bir topuz veya asmak için oyulmuş delikli bir düğme formu bulunmaktadır. Keskin köşeleri olan büyük kare mühürlerin arka tarafındaki kabartma asılamaz şekilde tasarlanmış olduğundan bu büyük mühürlerin birçoğunun bir kese içinde korunmuş olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen insanların daha küçük mühürleri bileklerine ya da boyunlarına fazla rahatsızlık vermeden asarak taşımış oldukları düşünülmektedir. Öte yandan üretimdeki küçük çatlaklardan ve mührün iç kısmındaki sabuntaşının zayıflığından dolayı mühürler sıklıkla delikli topuz veya kabartmalarından kopmuş biçimde kazılarda ele geçirilmiştir. Ayrıca karmaşık ikonografik tasvirler içeren mühürlerin tılsım veya muska gibi kullanıldığı düşünülmektedir. Harappa-İndus Medeniyeti şehirlerinde yapılmış olan kazılarda iki parçaya bölünmüş şekilde bulunan mühürlerin bilinçli biçimde kırılarak yeniden kullanılmadığından emin olunmuştur. Ayrıca bir odanın veya avlunun zemininde gömülü olarak bulunmuş tam mühürlerin genelinin aşınmış olması emniyet için insanların bunları evlerine gömdüklerini göstermektedir. Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde mühürler genellikle mezar eşyaları ile birlikte bulunmasına karşın Harappa-İndus medeniyetinde insan mezarında herhangi bir tür mühür bulunamamıştır. Bu durumun farklılaşan inanç anlayışı ile ilgili olduğu düşünülmektedir.¹¹

Bu dönemde yaygın kullanılan kare mühürlerin içeriğindeki mesaj farklı yol ve yöntemlerle vermektedir. Birincisi yazıyla iletilen ve sadece okuyan bir kişinin anlayabileceği şekilde, ikincisi

⁷ Nick Allen, *Ancient India*, Anness Publishing, London 2013, s. 10.

⁸ Jonathan Mark Kenoyer, "Seals and Sculpture of the Indus Cities", *Minerva*, 9(2), 1998, s. 2.

⁹ Herbert Sullivan, "A Re-Examination of the Religion of the Indus Civilization", *History of Religions*, Vol. 4, No. 1, 1964, s. 117-118-119-120.

¹⁰ Asko Parpola, "The Harappan Unicorn is Eurasian and South Asian Perspectives", Eds. Toshiki Osada – Hitoshi Endo, *Linguistics Archaeology and the Human Past*, Indus Project Research Institute for Humanity and Nature, Kyoto 2011, s. 125;128.

¹¹ Kenoyer, age, 122; Kadriye Leyla Gökşen, *Harappa-İndus Medeniyeti*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2020, s. 55.

ise okuryazar olmayanlar için hayvan motifli taşınan mesajdır. Örneğin hayvan motifleri ile damgalanmış taşınabilir yükleri teslim eden okuma yazma bilmeyen işçiler, sahiplerinin kim olduğunu ve hangi teknelere neyin götürülmesi gerektiğini çok kolay anlayabiliyorlardı. Yazılı kısımdaki özel mesajda ise tam sahibin eksiksiz bilgisi ancak okuryazar olan bir tüccar tarafından doğrulayabilirdi. Diğer taraftan dikdörtgen mühürlerin sadece okuryazar ticaret ortaklarıyla iletişim kurmak için kullanıldığı düşünülmektedir.¹² Bazı bilim insanları ise az sayıda ele geçirilen uzun dikdörtgen mühürlerin günlük ticarete kullanılmamış olup bunların farklı bir işlevi olabileceğinden bahsetmektedir.¹³

Arkeolojik kazılardan bulunan mühürler, herhangi bir bölgedeki yerleşiminin açık kanıtı olarak görülmüştür. Son yıllarda yerleşim yerlerinde yapılan kazı raporlarından elde edilen verilerde özellikle mühürlerin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması yapılmıştır. Fakat araştırmacılar, farklı alanlarda bulunan mühürlerde bulunan stilistik ve ikonografik çeşitliliğe çok fazla değinememektedirler. Çünkü mühürlerin kimlik belirteçleri olarak kullanılmış ve büyük olasılıkla toplumdaki seçkin gruplara ait olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden yol çıkılarak Harappa-İndus medeniyetinin farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli etnik ve sosyal gruplar hakkında yorumlar yapılabilmektedir. Benzer şekilde, mühürlerin iktisadi hayattaki rolleri, ticaretin yönetimi hakkında fikir vermektedir.¹⁴

Harappa-İndus medeniyetinin kentlerinde bulunan bazı mühür tasvirlerinin, yönetici konumunda bulunan insanların gücünü ve statüsünü temsil ettiğine inanılmaktadır. Fil, kaplan, manda ve tek boynuzlu at gibi hayvan motifleriyle ve bu motifler üzerinde bulunan yazı ile vurgulanan temsilin seçkin bir grubu simgelediği savunulmuştur. Son yıllarda devam edilen kazılarda mühür üreten bir zanaat atölyesi bulunmuştur. Bu atölyede ele geçen bazı mühürlerin üzerindeki figürlerin hayvanlarla çevrili bir yoga pozunda bağdaş kurup oturmuş bir adamı tasvir etmesi yukarıda açıklanan görüşü destekler niteliktedir. Bu tasvirin, yoga yapar bir şekilde oturan ve hayvanların dostu olarak kabul edilen Hindu tanrısı Shiva'ya ait olduğu da düşünülmektedir. Eğer bu hipotez bir şekilde kanıtlanabilirse, o zaman iki yeni ilginç gerçek ortaya çıkacaktır. Birincisi, Hinduizm'in en azından bazı yönlerinin, Vedalardan önce geldiği; ikincisi, Aryanların yerli halkı bir istila yoluyla yenerek Vedik gelenekleri kurduğu inancının doğru olmadığıdır. Henüz yorumlanmamış yeni bir mührü dayanan bu hipotezlerin her ikisi de tarihsel gerçeği yeniden şekillendireceği açıktır.¹⁵

2. Harappa-İndus Medeniyetinde Mühürlerin İkonografisi

Harappa-İndus Medeniyetindeki zanaatkârların mühür oymacılığıyla ilgili yapılan çalışmalarda özellikle tek boynuzlu at motifi olan mühürler popüler olmuş olsa dahi hem sosyal hem de zamansal sınıflandırma konusunda çalışmalar da yapılmıştır.¹⁶ Tek boynuzlu at mühürleri sınıflandırılırken hayvanların baş ve boyunlarının birbirine eklenmesi gibi detayların yanı sıra önlerine yerleştirilen sunağın yapısına dikkat edilmiştir. Tek boynuzlu at mühürlerindeki farklılaşma merkezi bir mühür üretim yerinden ziyade farklı bölgelerde mühür atölyelerinin var

¹² Jane McIntosh, *The Ancient Indus Valley; New Perspective*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2008, s. 358-359.

¹³ Kenoyer, *age*, 73.

¹⁴ McIntosh, *age*, 258; Kenoyer, *age*, 45.

¹⁵ Sanu Kainikara, *From Indus Independence A Trek Through Indian History*, Vij Books India, New Delhi 2016, s. 20.

¹⁶ Ute Franke Vogt, "Inscribed objects from Mohenjo-daro: Some remarks on Stylistic variability and distribution patterns", Eds: Jean François Jarrige, *South Asian Archaeology 1989*, Prehistory Press, Madison 1992, s. 103/112.

olduğunu düşündürmüştür.¹⁷ Günümüze kadar bulunan mühürler üzerinde yürütülen ikonografik çalışmaların çoğunluğu, mührün bulunduğu bölgenin dini ideolojisi ve mitolojik anlatımları hakkında fikir verebilmiştir. Bu mühürlerin ikonografisinin, bir aileye, aşirete veya sosyo-ekonomik ilişkiye dayalı olarak bir kimlik belirteci olarak kullanılmış olduğu varsayılarak ikonografik farkların nasıl ortaya çıktığı anlaşılmalı çalışılmıştır. Örneğin kısa boynuzlu boğa figürü olan yuvarlak mühürlerin dış ticaretle uğraşan bir ailenin sembolü olabileceğini öne sürmüşken aynı ikonografiye sahip standart kare mühürlerin ise aynı sülalenin medeniyet içerisindeki diğer aile üyeleri tarafından kullanılan başka formları olduğunu düşünölmüştür.¹⁸

Harappa-İndus medeniyeti yerleşimlerinde bulunan standart kare damga mühürlerin üzerinde yer alan figürlerin içeriği genelde sola bakan tek bir hayvandan ve bu hayvanın başının üzerinde olan bir satır yazıdan oluşmaktadır. İndus Vadisi bölgesinin doğal faunasının çeşitliliğini temsil eden hayvanlar genellikle standart bir oluğun önünde durur biçimde tasvir edilmiştir. Şimdiye kadar görölen en yaygın ikonografik motif ise tek boynuzlu attır. Neredeyse her zaman sadece bir boynuzla temsil edilen ve kalp şeklinde bir koşum takan bu figür, damga mühürlerin %60'ından fazlasının ana unsurudur. Ayrıca bu mühürlerde tek boynuzlu at, yarım daire şeklindeki bir ögenin üzerine yerleştirilmiş ve dikdörtgen bir ögeden oluşan dikey bir standa bakar biçimde kazınmıştır.¹⁹ Harappa-İndus medeniyetinin iki büyük kenti olan Harappa ve Mohenjo-daro'da yapılan kazılar sonucunda bulunan mühürlerin ikonografik dağılımına, tek boynuzlu at figürüne sahip kare damga mühürlerin genelin yaklaşık %80'ini oluşturduğu görölmektedir. Tek boynuzlu at figürüne sahip mühürlerden sonra bizonların ve fillerin bulunduğu mühürler sonraki büyük grupları oluşturmuştur.²⁰

Gujarat'ta yer alan Harappa-İndus Medeniyetinin en büyük iki kenti olan Dholavira ve Lothal, üretim deposu ve ticaret merkezi olarak kullanılmıştır. Özellikle Lothal sahip olduğu tersane ve limanı ile bölgenin ticari faaliyetleri üzerindeki büyük rol oynamıştır. Lothal'de deniz kıyısında, tuğladan yapılmış büyük bir deponun keşfedilmesi bu düşünceyi netleştirmiştir.²¹ Lothal'de bulunan mühürlerin kullanım amacı Harappa, Mohenjo-daro ve Chanhu-daro'daki benzerlerinden önemli ölçüde farklı görünmektedir. Lothal'de bulunan mühürlerin idari işler için kullanıldığı düşünölmektedir. Özellikle idari mühürlemenin önem kazandığı Basra Körfezi ve ötesindeki krallıklar ile şehrin dış ticaretle bağlantılarından dolayı bu tarz mühürlerin kullanıldığı iddia edilmektedir. Lothal'a ek olarak, Kalibangan, Banawali ve Gujarat'taki Ghola

¹⁷ Shubhangana Atre, "The Harappan Riddle Of 'Unicorn'", *Bulletin of the Deccan College Post-Graduate and Research Institute*, vol. 44, 1985, s. 2;6.

¹⁸ Parpola, *age*, 174; Nandogopal Prabhakar, *Harappans and their Mesopotamian contacts*, India International Centre, New Delhi 2013, s. 12.; Wright, *age*, 222;226; Kuldeep Bhan – Massimo Vidale – Jonathan Mark Kenoyer, "Harappan Technology: Theoretical and Methodological Issues", *Man and Environment*, 19 (1-2), 1994, s. 146-147-148; Srinivasan Kalyanaraman – D. Litt, "Sarasvati-Sindhu Script - Meluhha metalwork catalogues of Bronze Age", *Antiquity Organized By Indian Council of Historical Research*, New Delhi 2017, s. 20.

¹⁹ Jonathan Mark Kenoyer, "Iconography of the Indus Unicorn: Origins and Legacy", Eds: Shinu Anna Abraham vd., *Connections Andcomplexity New Approaches to the Archaeology of South Asia*, Left Coast Press, California 2013, s. 107;113; Atre, *agm*, 2-3.

²⁰ Steve Farmer – Richard Sproat – Michael Witzel, *The Collapse of the Indus-Script Thesis: The Myth of a Literate Harappan Civilization*, *Electronic journal of Vedic studies*, 11(2), 2004, s. 32;44; Sheeren Ratnagar, *Understanding Harappa Civilization in the Greater Indus Valley*, Tulika Books, New Delhi 2001, s.59;67; Atre, *agm*, 2-3-4; Cyril Daryll Forde, *The Ancient Cities Of The Indus*, *Geography*, Vol. 17, No. 3, 1932, s. 189; Lawrence Leshnik, *The Harappan "Port" at Lothal: Another View*, *American Anthropologist*, Vol. 70, No. 5, 1968, s. 912.

²¹ Ratnagar, *age*, 34-35.

Doro/Bagasra bölgesinde de idari mühürler bulunmuştur. Bu kentlerin de Lothal kadar olmasa da dış ticaret ile uğraştığından idari mühür önemli bir araç haline gelmiştir.²²

Lothal limanı ve çevresindeki arkeolojik kazılarda bulunan idari mühürlerin ikonografisi ile Ghaggar-Hakra havzasındaki ve Kalibangan bölgesinde ele geçen mühürler arasında belirgin farklar bulunmaktadır.²³ İkonografi açısından, Kalibangan mühürleri Lothal, Harappa veya Mohenjo-daro mühürlerinden daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca Harappa, Mohenjo-daro, Lothal ve Chanhudaro'da tek boynuzlu at figürlü mühürler genelin yaklaşık %80'ini oluştururken, Kalibangan'da bu oran sadece %63'tür. Mühürlerin kalan %37'lik kısmı ise farklı ikonografik figürleri kapsamaktadır. Kalibangan'da özellikle bizon, keçi, kaplan ve kuş ikonografik biçimleri yaygındır.²⁴ Kalibangan'daki mühürlerin yaklaşık %25'inde hayvanlar sağa dönük şekilde tasvir edilmiş olması bir diğer önemli farklılığı oluşturmaktadır. Ayrıca bu mühürlerin bazılarında hayvanlar sağa dönük olmasına rağmen yazılar yönü değiştirilmeden yazılmıştır.²⁵

Kalibangan'da, bulunan dokuz silindir mühür ise genel ikonografik karaktere sahiptir. Fakat Mezopotamya medeniyetinde sıklıkla kullanılan silindir mührün bölgeye nasıl geldiği veya bölgede yapıp yapılmadığı hala bilinmezliğini korumaktadır. Mührün üzerinde bulunan tasvir, kavga ediyormuş gibi görünen mızraklı ve çıplak iki insan figürünün arasında duran etekli başka bir figürü içermektedir. Mühre sağ taraftan bakıldığında bir centaur²⁶ göze çarpmaktadır. Kalibangan'da bulunan bu silindir mühür, Lothal ve Chanhu-daro gibi klasik Harappa-İndus medeniyeti şehirlerinde bulunan mühürler arasındaki farkı net bir şekilde göstermektedir. Bu iki alandaki oymacılık, tek boynuzlu atlar ve bir dizi diğer standart hayvan mühürleri ile sınırlıyken, Kalibangan'da bulunan mühürler, birçok mitolojik temaların tasviriyle ayırt edilir şekildedir.²⁷

Kalibangan'da bulunan mühürlerin daha geniş coğrafyalarla bağlantılarını anlayabilmek için, kuzeyde Banawali bölgesindeki mühürleri de bir referans kaynağıdır. Banawali şehri de tıpkı Kalibangan şehri gibi, Harappa-İndus öncesi dönemde önemli bir yerleşimdir. Her iki şehirde Sothi-Siswal seramik geleneği ile karakterize edilmiş bir bölgede yer almaktadır. Banawali'deki erken evrelere ait çanak çömlekler ve duvar inşasında kullanılan tuğlaların boyutu Kalibangan'da bulunan materyaller ile uyumludur.²⁸ Fakat Banawali'den gelen mühürlerin sadece %17'si tek boynuzlu atları tasvir ederken, %53,3'ü keçiler ile öküzleri tasvir etmektedir. Bunun ötesinde

²² Lajwanti Shahani, "Trade And Transport Mechanisms Of Protohistoric Sea Trade Between Harappans And Mesopotamia – With Fresh Evidence From Oman Peninsula", *Bulletin of the Deccan College Post-Graduate and Research Institute*, Vol. 64/65, 2004-2005, s. 375-377.

²³ Ahmed Hassan Dani – Bal Krishen Thapar, "The Indus Civilization", Eds: Ahmed Hassan Dani – Vadim Mikailovich Masson, *History of Civilizations Central Asia Volume I*, Motilal Banarsidass Publishers, New Delhi 1999, s. 293.

²⁴ Frenez – Tosi, *age*, 66-67-68; Brett Hoffman – Heather Miller, "Production and Consumption of Copper-base Metals in the Indus Civilization", *Journal of World Prehistory*, Vol. 22, No. 3, 2009, s.259-260; Elisa Cortesi – Maurizio Tosi – Alessandra Lazzari – Massimo Vidale, "Cultural Relationships beyond the Iranian Plateau: The Helmand Civilization, Baluchistan and the Indus Valley in the 3rd Millennium BCE", *Paléorient*, Vol. 34, No. 2, 2008, s. 29.

²⁵ Ernest Mackay, "Excavations At Chanhu-Daro", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol. 85, No. 4405, 1937, s. 539; Charles Louis Fabri, *The Age of the " Indus Valley Civilization "*, *Current Science*, Vol. 6, No. 9, 1938, s. 434-435.

²⁶ İnsan başlı at figürü.

²⁷ Charles Frank Herman, "Harappan" Gujarat: The Archaeology-Chronology Connection, *Paléorient*, Vol. 22, No. 2, 1996, s. 96-97-98-99; Carl Lamberg Karlovsky, Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 2, 1972, s. 223-224; Jonathan Mark Kenoyer, Master of Animals and Animal Masters in the Iconography of the Indus Tradition, Eds: Derek Counts – Bettina Arnold, *The Master of Animals in Old World Iconography*, With the generous support of the Center for Etruscan Studies, Amherst, Massachusetts 2010, s. 40;45.

²⁸ Ratnagar, *age*, 43.

Banawali'deki mühürlerin ikisi hariç tümü, sola değil sağa bakan hayvan figürüne sahiptir. Tek boynuzlu at ile karşı karşıya olan bir insan figürünü ve kıvrıkcık boynuzları olan bir keçiyi gösteren bir mühür oldukça farklı bir ikonografi ile ortaya çıkmıştır²⁹

Mühürlerin ikonografisi üzerine yapılmış araştırmaların neticesinde elde edilen sonuçlardan klasik Harappa-İndus medeniyeti şehirleri ile Doğu Bölgesi'ndeki şehirler arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Bunların başında Lothal'dan gelen özellikle pişmiş topraktan mühürlerin daha düşük kalitede olduğu gözlemlenmiştir. Lothal mühürlerindeki tek boynuzlu atların vücutları daha uzun ve zayıf olarak tasvir edildiği Kalibangan mühürlerindeki tek boynuzlu at figürlerinin ise daha kısa ve daha kalın olduğu tespit edilmiştir.³⁰ Genel olarak Harappa-İndus medeniyetinin iki kenti olan Lothal ile Kalibangan arasında bariz bir şekilde farklı maddi kültür öğeleri ve inançlar bulunduğu mühürler üzerine yapılmış ikonografik tahliller ile ortaya konulabilmektedir.³¹

Mohenjo-daro'da keşfedilen üç silindir mührün ise geleneksel tasvirler olan balık, kısa boynuzlu keçi, ağaç, kuş, akrep ve antilop figürleri ile süslenmiştir. Silindir mührün Harappa-İndus medeniyetinde daha az kullanılmasının ürünlerin taşındığı materyallerin uygun olmaması ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Mezopotamya medeniyetindeki gibi kil tabletlerin yaygın olmadığı Harappa-İndus medeniyetinde kare ve dikdörtgen damga mühürler ön plana çıkmıştır. Fakat silindir mühürlerin bölgede bulunması Harappa-İndus ile Mezopotamya medeniyetleri arasındaki etkileşimi ortaya koymaktadır.³² Bu etkileşim benzer biçimde inşa edilmiş su kanalları, heykeller, boyalı çanak çömlekler, mücevherler ile ortaya konulmuştur.³³

Sonuç

Harappa-İndus medeniyetinin yazısının henüz okunmaması, kültürel yapıyı anlamayı ve bu konuda kesin yorumlar yapmayı oldukça zorlaştırmıştır. Bundan dolayı araştırmacılar için mühürlerin önemi daha da artmıştır. Bu medeniyetin, sistemli mimarisinin bir parçası olan planlı yapıları, sabit ağırlık ölçüleri ve zanaat atölyeleri ile gelişmiş bir medeniyet olduğu kabul edilmektedir. Takas yönetimin benimsendiği bu dönemde ticaretin nasıl işlediğine dair en önemli kanıt ise mühürler olmuştur. Genel olarak bakıldığında ticaretin sistemli bir biçimde işletildiği ve önceden belirlenmiş kuralların dışına çıkılmadığı izlenimi edinilmektedir. Ticaretteki bu sistemin temel belirleyicisi olan tüccar sınıfının her kente dağılmış olan varlığı olduğu düşünülmektedir. Mezopotamya'da ruhban sınıfı hem ilk yönetici hem de ticaret erbabı olmasına rağmen Harappa-İndus medeniyetinde böyle bir durum olduğuna dair kanıt bulunmamaktadır. Fakat arkeolojik kazılarda bulunan mühürlerden anlaşıldığı kadarıyla birçok zümrenin içerisinde üst bir konumda bulunan tüccar sınıfı iktisadi hayatta etkin bir konuma sahiptir.

²⁹ Kenoyer, *age*, 45.

³⁰ Dani – Thapar, *age*, 304.; Marta Ameri, Regional Diversity in the Harappan World: The Evidence of the Seals, Eds: Shinn Anna Abraham vd., Connections and Complexity: New Approaches to the Archaeology of South Asia, Routledge, London 2013, s. 359.

³¹ Richard Meadow – Jonathan Mark Kenoyer, "The 'Tiny Steatite Seals' (Incised Steatite Tablets) of Harappa Some Observations on Their Context and Dating", Eds: Maurizio Taddei – Giuseppe De Marco, South Asia Archaeology 1997, Italy 1997, s. 16; Sanu Kainikara, *age*, 20; Robert Chadwick, First Civilizations Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt, Equinox Publishing, Sheffield 2005, s. 28.

³² Wright, *age*, 223.

³³ Paul Masson Oursel – Helena Willman Grabowska -Philippe Stern, *Ancient India and Indian Civilization*, Routledge, London 1998, s. 343; Gregory Louis Possehl, "The Mature Harappan Phase", *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, Vol. 60/61, 2000-2001, s. 246.; Ameri, *age*, 360.; Gregory Louis Possehl, The Transformation of the Indus Civilization, *Journal of World Prehistory*, Vol. 11, No. 4, 1997, s. 439.

Mülkiyet ve aidiyetin en önemli belirteci olan mühürler, gelişkin çiftçi toplulukların sosyal yaşamında işlevsel olduğu gibi ticari devirler için de kullanılmıştır. Hatta bazı özel mühürlerin inanca dair özel semboller taşıdığı bilinmektedir. Harappa-İndus medeniyetinde delikli bir topuz gibi çıkıntıya sahip kare damga mühürler en yaygın form olsa dahi silindir ve dikdörtgen biçimler de kullanılmıştır. Kare formdaki mühür türlerin ilk olarak MÖ 2600 civarında, dikdörtgen mühür formları ise MÖ 2200 - 2000 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bu mühürlerin hammaddesi yaygın olarak sabuntaşı veya steatit olmak üzere çeşitli kalitede taş türleri olduğu bilinmektedir. Bu mühürlerde ikonografik olarak tek boynuzlu at, fil, kaplan, manda gibi figürler kullanılmıştır. Her figürün bir grubun varlığını ve statüsünü temsil ettiği düşünülmüştür.

Kaynakça

- ALLEN, Nick, *Ancient India*, Anness Publishing, London 2013.
- AMERI, Marta, Regional Diversity in the Harappan World: The Evidence of the Seals, Eds: Shinn Anna Abraham vd., *Connections and Complexity: New Approaches to the Archaeology of South Asia*, Routledge, London 2013, s. 355-374.
- ATRE, Shubhangana, "The Harappan Riddle Of 'Unicorn'", *Bulletin of the Deccan College Post-Graduate and Research Institute*, vol. 44, 1985, s. 1-10.
- BHAN, Kuldeep, – VIDALE, Massimo, – KENOYER, Jonathan, Mark, "Harappan Technology: Theoretical and Methodological Issues", *Man and Environment*, 19 (1-2), 1994, s. 141-157.
- BHAN, Kuldeep, Kumar, - VIDALE, Massimo, - KENOYER, Jonathan, Mark, "Some important aspects of the Harappan technological tradition" *Prohistory: Archaeology of the Harappan Civilization*, Eds. Shadakshari Settar – Ravi Korisetar, Council of Historical Resarch and Manohar Publishers & Distributors, India 2002, s. 223-272.
- CHADWICK, Robert, *First Civilazitions Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt*, Equinox Publishing, Sheffield 2005.
- CHANDA Ramaprasad, "The Indus Valley in the Vedic Period", *The Decline and Fall of the Indus Civilization*, Eds. Nayanjot Lahiri, Orient Longman, Hyderabad, 2000, s. 47-49.
- CORTESI, Elisa – TOSI, Maurizio – LAZZARI, Alessandra, – VIDALE, Massimo, "Cultural Relationships beyond the Iranian Plateau: The Helmand Civilization, Baluchistan and the Indus Valley in the 3rd Millennium BCE", *Paléorient*, Vol. 34, No. 2, 2008, s. 5-35.
- DANI, Ahmed, Hassan, – THAPAR, Bal, Krishen, "The Indus Civilization", Eds: Ahmed Hassan Dani – Vadim Mikailovich Masson, *History of Civilizations Central Asia Volume I*, Motilal Banarsidass Publishers, New Delhi 1999, s. 271-299.
- FABRI, Charles, Louis, The Age of the " Indus Valley Civilization ", *Current Science*, Vol. 6, No. 9, 1938, s. 433-436.
- FARMER, Steve, – SPROAT, Richard, – WITZEL, Michael, The Collapse of the Indus-Script Thesis: The Myth of a Literate Harappan Civilization, *Electronic journal of Vedic studies*, 11(2), 2004, s. 19-57.

FORDE, Cyril, Daryll, The Ancient Cities Of The Indus, *Geography*, Vol. 17, No. 3, 1932, s. 183-192.

FRENEZ, Dennys, – TOSI, Maurizio, “The Lothal Sealings: Records from an Indus Civilization Town at the Eastern End of the Maritime Trade Circuits across the Arabian Sea” Eds: M. Perna, *Studi in Onore di Enrica Fiandra: Contributi di Archeologia Egea e Vicinorientale*, Diffusion de Boccard, Napoli 2005 s. 65-103.

GÖKŞEN, Kadriye, Leyla, *Harappa-İndus Medeniyeti*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2020.

HERMAN, Charles, Frank, “Harappan” Gujarat: The Archaeology-Chronology Connection, *Paléorient*, Vol. 22, No. 2, 1996, s. 77-112.

HOFFMAN, Brett, – MILLER, Heather, “Production and Consumption of Copper-base Metals in the Indus Civilization”, *Journal of World Prehistory*, Vol. 22, No. 3, 2009, s. 237-264.

KAINIKARA, Sanu, *From Indus Independence A Trek Through Indian History*, Vij Books India, New Delhi 2016.

KALYANARAMAN, Srinivasan, – LITT, D, “Sarasvati-Sindhu Script - Meluhha metalwork catalogues of Bronze Age”, *Antiquity Organized By Indian Council of Historical Research*, New Delhi 2017.

KARLOVSKY, Carl, Lamberg, Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 2, 1972, s. 222-229.

KENOYER, Jonathan, Mark, – MEADOW Riachard, “Excavations at Harappa 1994–1995: New perspectives on the Indus script, craft activities, and city organization”, *South Asian Archaeology*, Eds. Raymond Allchin – Bridget Allchin, Oxford & IBH, New Delhi 1997, s. 139-73.

KENOYER, Jonathan, Mark, “Iconography of the Indus Unicorn: Origins and Legacy”, Eds: Shinu Anna Abraham vd., *Connections Andcomplexity New Approaches to the Archaeology of South Asia*, Left Coast Press, California 2013, s. 107-126.

KENOYER, Jonathan, Mark, “Seals and Sculpture of the Indus Cities”, *Minerva*, 9(2), 1998, s. 19-24.

KENOYER, Jonathan, Mark, Master of Animals and Animal Masters in the Iconography of the Indus Tradition, Eds: Derek Counts – Bettina Arnold, *The Master of Animals in Old World Iconography*, With the generous support of the Center for Etruscan Studies, Amherst, Massachusetts 2010, s. 37-58.

KENOYER, Mark, Kenoyer, *Ancient Cities of The Indus Valley Civilization*, Oxford University Press, Oxford 1998.

- LESHINK, Lawrence, "Port" at Lothal: Another View, *American Anthropologist*, Vol. 70, No. 5, 1968, s. 911-922.
- MACKAY, Ernest, "Excavations At Chanhu-Daro", *Journal of the Royal Society of Arts*, Vol.8 85, No. 4405, 1937, s. 527-545.
- McINTOSH, Jane, *The Ancient Indus Valley; New Perspective*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2008.
- MEADOW Richard, "Faunal Remains and Urbanism at Harappa", Eds. Richard Meadow, *Harappa Excavations 1986-1990 A Multidisciplinary Approach to Third Millennium Urbanism*, Prehistory Press, Wisconsin 1986, s. 89-106.
- MEADOW, Richard, – KENOYER, Jonathan, Mark, "The 'Tiny Steatite Seals' (Incised Steatite Tablets) of Harappa Some Observations on Their Context and Dating", Eds: Maurizio Taddei – Giuseppe De Marco, *South Asia Archaeology* 1997, Italy 1997, s. 1-20.
- OURSEL, Paul, Masson, – GRABOWSKA, Helena, Willman, - STERN, Philippe, *Ancient India and Indian Civilization*, Routledge, London 1998.
- PARPOLA, Asko, "Is the Indus Script Indeed Not A Writing System", Felicitation volume in honour of Irvatham Mahadevan, Varalaaru.com, India 2008, s. 111-131.
- PARPOLA, Asko, "The Harappan Unicorn is Eurasian and South Asian Perspectives", Eds. Toshiki Osada – Hitoshi Endo, *Linguistics Archaeology and the Human Past*, Indus Project Resarch Institute for Humanity and Nature, Kyoto 2011, s. 125-188.
- POSSEHL, Gregory, Louis, "The Mature Harappan Phase", *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, Vol. 60/61, 2000-2001, s. 243-251.
- POSSEHL, Gregory, Louis, The Transformation of the Indus Civilization, *Journal of World Prehistory*, Vol. 11, No. 4, 1997, s. 425-472.
- POSSEHL, Louis, Gregory, "Sociocultural complexity without the state", *Archaic States*, Eds. Joyce Marcus – Gari Feinmann, School of American Research Press, USA, 1998, s. 261-291.
- PRABHAKAR, Nandogopal, *Harappans and their Mesopotamian contacts*, India International Centre, New Delhi 2013.
- RATNAGAR, Sheeren, *Understanding Harappa Civilization in the Greater Indus Valley*, Tulika Books, New Delhi 2001.
- SHAHANI, Lajwanti, "Trade And Transport Mechanisms Of Protohistoric Sea Trade Between Harappans And Mesopotamia – With Fresh Evidence From Oman Peninsula", *Bulletin of the Deccan College Post-Graduate and Research Institute*, Vol. 64/65, 2004-2005, s. 375-377.
- SULLIVAN, Herbert, "A Re-Examination of the Religion of the Indus Civilization", *History of Religions*, Vol. 4, No. 1, 1964, s. 115-125.

VOGT, Ute, Franke, “Inscribed objects from Mohenjo-daro: Some remarks on Stylistic variability and distribution patterns”, Eds: Jean François Jarrige, *South Asian Archaeology 1989*, Prehistory Press, Madison 1992, s.103-112.

WHEELER, Sir, Mortimer, *The Indus Civilization Supplementary Volume to the Cambridge history of India*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

WRIGHT, Rita, *The Ancient Indus: Urbanism, Economy, and Society (Case Studies in Early Societies, Series Number 10)*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Ekler

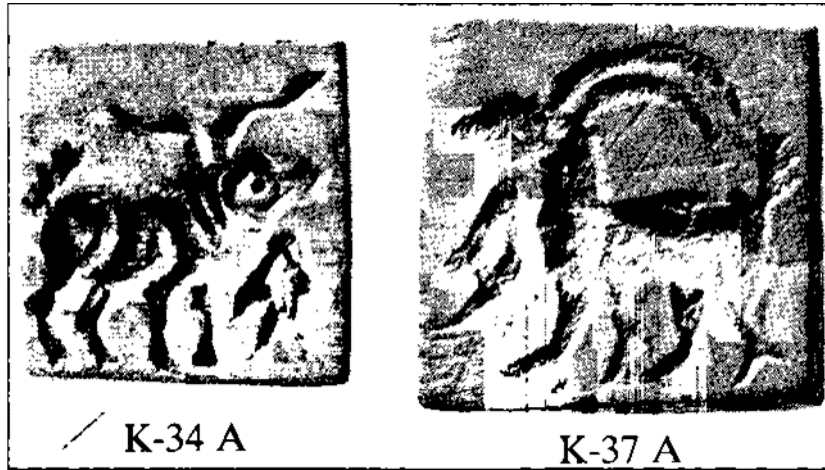

Figure 1. Goat and Fish seals from Kalibangan (from Joshi and Parpola 1987).

Summary

The Harappan-Indus Civilization flourished in the Indus and Saraswati Rivers Valley between 3000-1500 BC. Even in the very early stages of the 3rd and 4th millennium BC, the so-called Early Harappan-Indus Period, it attracted great attention with its irrigation canals, baths, the presence of a developed drainage system and enormous granaries. The Harappan-Indus Civilization was able to evaluate the advantages of its geography and as a result, it engaged in commercial activities in a systematic way. Civilization is very rich in terms of natural resources due to its geography. The people of the Harappan-Indus Civilization processed the mines and, in addition, engaged in agriculture and animal husbandry, started production and made commercial movements with the positive return of production. Since the writing of the civilization has not been deciphered today, the importance of the seals containing the most concrete data has increased and it has gained importance to research.

People in ancient civilizations used seals in various forms to definitively confirm that property belongs to an individual or a community, and even to confirm this. By using the seal to stamp their documents or property, people have also been able to control access to, security and distribution of necessary resources in this way.

The sense of belonging that comes with property and the legal documentation of this with seals have led to the emergence of a certain segment of their own economic, political power and even religious systems. On the other hand, an important indicator of social stratification was the presence of seals. The most common seal shape used in the Harappan-Indus Civilization are the square ones with a protrusion. This type of seal was first discovered around 2600 BC. Between 2200 - 2000 BC, a new rectangular seal shape emerged and these rectangular seals were made by scraping. Another type of seal, known as the button seal, is just like a button because of the small holes on the back, and it is named that way because of its form. In addition to these seal forms in the Harappan-Indus Civilization, the raw material of the characteristic seals were made of stones of various qualities and types, often called soapstone or steatite. The seals were accepted as clear signs of Late Harappan-Indus settlement in any region, and this acceptance has survived to the present day.

Within this settled system of civilization, some striking differences were found in the Lothal region. The intended use of the seals at Lothal is not like their representation in Harappa, Mohenjo-daro and Chanhu-daro. This different situation is the existence of foreign trade links, especially with the countries of the Gulf and beyond, where administrative sealing is often done. The concrete materials obtained by the scientists from the excavations in Lothal and Kalibangan, based on the increase in the number of seals from the center to the edges of the Harappan-Indus Civilization, explain their participation in foreign trade and the existence of an administrative tool. On the other hand, the other points investigated by the scientists in the detailed examination of the seals were the seals in the iconography, which includes the composition that can give an idea about the economic role of the seals on the Harappan-Indus system and the functioning of this system as a whole, its mythological or religious ideology.

There is a system beyond its age in the Harappan-Indus Civilization, and it gives extensive information about the functions and descriptions of the seals in this system, the people living in the civilization and the seals they have. The role of the Lothal region in foreign trade suggests that the sealing operations have a more important role in the management of the region than other cities. For this reason, in the Lothal region, more emphasis was placed on the functions of the seals rather than the shape or form characteristics of the seals. It explains the fact that many of the seals in the Lothal region are of poor quality compared to the seals of other civilizations, as well as the reason why the seals are made of terracotta.

Another region where differences are seen in the Harappan-Indus Civilization is the Ghaggar-Hakra basin. There are some differences in the distribution of seal types and iconographies from the center of civilization to the outside, and these differences become quite evident in the distribution of seal types found in the settlements in the Ghaggar-Hakra basin. For example, in the small city of Kalibangan, it is a durable and planned residential area with its own unique materials and regularly planned.

Iconographic depictions of Kalibangan seals are much more diverse than seals from the Lothal region, Harappa, and Mohenjo-daro. It has been observed that the seals obtained as a result of the archaeological researches in the city of Kalibangan have the lowest percentage of the unicorn depiction in the seals among the materials examined so far. Among the materials obtained from the Harappan-Indus Civilization, seals are undoubtedly the materials that are concrete data one by one and can give the best idea about the important social connections in ancient societies. Thanks to the seals, scientists had an idea about the economy of civilization, its religious ideology, its commercial activities and the social identities of individuals. For this reason, it is of great importance to investigate the seals in detail so that we can understand the Harappan-Indus Civilization, whose writing has not been deciphered yet.